

Het medische Rammekens

Het oude fort Rammekens, gelegen naast Ritthem, begint langzaamaan zijn geheimen te onthullen. Het zeefort, dat schijnbaar alleen een roerige beginperiode doormaakte, blijkt door de eeuwen heen veel gevaarlijkere vijanden te hebben gehad dan waar het voor was gebouwd. De latere vijanden manifesteerden zich alleen niet in de vorm van een militaire bedreiging, maar waren van microscopische aard. De strijd daartegen begint al in de late zestiende eeuw en komt volledig tot uiting in de achttiende eeuw, wanneer enkele epidemieën veel slachtoffers eisen op de schepen gelegen bij Rammekens. Dit soort gebeurtenissen zorgde ervoor dat er meer aandacht kwam voor de gezondheid van de zeelieden op de schepen die bij het fort lagen. Wellicht het meest opmerkelijke is het verhaal van Paulus de Wind, een Zeeuwse arts die tot provisor van Rammekens werd benoemd. Hij behandelde niet alleen de zeelieden, maar bestudeerde ook hun kwalen. De kennis die hij hiermee vergaarde schreef hij op en verspreidde hij in het provinciale wetenschappelijke genootschap en over de grenzen naar zijn collega's in het buitenland. Na zijn dood in 1771 oefende de Kamer Zeeland van de VOC steeds meer druk uit op het lokale bestuur om een hospitaal te bouwen op Rammekens, dat er uiteindelijk in 1787 ook kwam.

Aan het einde van de achttiende eeuw werd het plan om op Rammekens een hospitaal te bouwen door de Gecommitteerde Raden van Zeeland genoemd als 'goed voor de menselyckheid en de commercie'.¹ Dit plan was heel wat anders dan dat wat de opdrachtgevers voor de bouw van het fort in de zestiende eeuw in gedachten hadden. Strategisch gezien was Walcheren een belangrijk eiland dat versterkt diende te worden. Het fort werd gebouwd in het kader van een groter project, namelijk het verdedigen van de kustlijn van Vlaanderen, Holland en Zeeland.² Het fort kwam te staan op de plek waar het Kanaal van Welsinghe en de Schelde samenkomen, ook wel bekend als Blanckershoeck. Een bijzonderheid van deze locatie was dat vele schepen soms

weken voor Fort Rammekens lagen te wachten op een gunstige wind. Een westenwind is het meest voorkomende type wind terwijl een oostenwind nodig is om de schepen uit Zeeland te drijven.³ Sinds de zeventiende eeuw behoorden vele van de bedoelde schepen toe aan handelsmaatschappijen zoals de WIC, VOC en MCC, die naar plaatsen zoals Essequibo en Batavia voeren.

"Rammekes oft Zeeburg". Plattegrond van de vesting en omgeving gezien in vogelvlucht. Kopergravure z. n. en z. j. (eerste helft 17de eeuw). Uit Blaeu, Theatrum urbium. ZA, ZG, ZI, II-893.

Nog een bijzonderheid van deze plek was de aanwezigheid van ziekten aan boord van de schepen. Door de aldoor groeiende handelsnetwerken die de wereld steeds meer met elkaar verbonden, werden ook ziekten over de hele wereld verspreid. De groeiende globalisering zorgde niet alleen voor meer verspreiding van ziektes, maar ook voor mutaties die allerlei aandoeningen erger maakten. Zeker in de gesloten omgeving van een schip waren de zeelieden erg kwetsbaar voor ziekten, die steeds gevaarlijker werden. Dit blijkt ook uit de vele epidemieën en uitbraken van ziekten in Zeeland, zoals in 1601, toen tijdens het Beleg van Oostende Rammekens gebruikt moest worden als pesthuis. Het fort bleek door zijn ligging door de eeuwen heen uiterst geschikt als

Kasteel Rammekens gezien van de zeezijde. Kopergravure door H. Spilman naar tekening van A. van Swijndrecht. Uit Kabinet van Ned. Gezigten. ZA, ZG, ZI-908.

knooppunt voor het beoefenen van de medische kunst, ook al werd dit pas in de late achttiende eeuw volledig erkend.

De globalisering zorgde er ook voor dat er nieuw voedsel op het menu kwam te staan. Het geregelde contact met Amerika bracht nieuwe bronnen van vitaminen en mineralen zoals maïs en cassave. Deze voedingsmiddelen waren vaak echter niet voor de zeelieden want hun dieet bleef bestaan uit veel gezouten vlees. Dit had grote gevolgen, zoals de hevige aanwezigheid van scheurbuik onder zeelui. Het was pas halverwege de achttiende eeuw dat werd aangetoond dat scheurbuik voorkomen kon worden door citrusvruchtensap.⁴ Ook de zeelieden bij Rammekens hadden last van scheurbuik. Er werden aanbevelingen gedaan om de voeding te verbeteren, maar deze werden vaak afgewezen omdat de aanbevolen voeding te duur was.⁵ Er was zelfs een medicijnkist aanwezig op Rammekens, ook al bleef die gesloten voor zeelieden en hadden waarschijnlijk alleen de gestationeerde soldaten er toegang toe. De aanwezige dokter moest het doen met een verdovend middel, een anti-transpirant en een purgeermiddel.

Paulus de Wind

Een van die dokters was een beroemde Zeeuwse arts genaamd Paulus de Wind (1714-1771). De familie De Wind kwam van origine uit Vlaanderen en heeft veel theologen en beoefenaars van de medische kunsten in haar stamboom, zoals Gerard de Wind (1685-1752). Hij studeerde

theologie en filosofie in Amsterdam en geneeskunde in Utrecht. Uit zijn huwelijk met Elisabeth van Beekhoven werd Paulus de Wind geboren. Paulus studeerde geneeskunde in Leiden en promoveerde met zijn dissertatie *De Abortu* in 1735, een stuk over het bespoedigen van de geboorte. Na zijn studies keerde hij terug naar Middelburg en bekleedde hij menige belangrijke functie, zoals die van geneesheer van de VOC van de Kamer van Zeeland en examinator der chirurgen.⁶ In 1769 wordt hij benoemd tot provisor van Rammekens, een positie die hem toegang gaf tot de farmacie van de VOC. Het is niet duidelijk hoe lang hij daar heeft gewerkt voordat hij deze titel kreeg. Ondanks dit gegeven komt de vroegste vermelding van Rammekens in zijn publicaties uit 1763, waarin hij een schip beschrijft dat getroffen was door catarrale koorts en pleuritis.⁷

In 1764 bracht hij *Verhandeling der voornaamste ziekten op de Oost-Indische schepen* uit, een uitvoerige beschrijving van ziekten die de zeelieden teisterden op hun lange reizen. Ook deed hij vele aanbevelingen voor betere levensomstandigheden op de schepen om de lange reizen een stuk gezonder te maken. Volgens hem zou een schip voldoende moeten worden uitgerust met zuurkool en ander groenten. Hij stelt dat het dieet van de zeelieden, dat vooral uit vlees bestond, zou leiden tot allerlei complicaties in hun gezondheid. Bovendien zou het schip goed gelucht moeten worden, omdat hij dacht dat vele ziekten zich konden verspreiden door de lucht.

In 1750 wordt De Wind benoemd tot Lector van het prestigieuze *Theatrum Anatomicum* te Middelburg. Het *Theatrum* was een organisatie die zich voornamelijk bezighield met anatomie en het bespreken van ideeën over de natuurfilosofie en medische praktijken.⁸ Het eerste *Theatrum* ter wereld werd in 1570 in Italië gesticht en in heel Europa diende het als een voorbeeld om eigen soortgelijke organisaties op te richten. In 1658 werd er ook een *Theatrum* in Middelburg gebouwd. Veel van zijn leden hadden in Leiden gestudeerd, zoals ook de Wind. Volgens Zuidervaat had het *Theatrum* ondanks de Leidse invloeden toch zijn eigen Zeeuwse 'stijl'. Dit komt doordat de processen waardoor kennis ontstaat onderhevig zijn aan culturele en tijdsafhankelijke invloeden. Plekken zoals het *Theatrum Anatomicum* worden dan ook wel 'kennisplaatsen' genoemd. Op deze plekken kwam kennis samen, werd die beoordeeld, samengevat en verspreid. Als lector had De Wind dan ook de perfecte mogelijkheid om zijn kennis te verspreiden in de lokale (vroeg) wetenschappelijke kring. Voor de Wind was Rammekens een plek om 'rauwe kennis' op te doen om die later op plekken zoals het *Theatrum Anatomicum* te verwerken en te verspreiden.⁹

Lokale wetenschappelijke kringen zoals die van het *Theatrum Anatomicum* bestaan natuurlijk niet in een vacuüm. De Wind had dan ook niet alleen correspondentie met mensen binnen Zeeland of in de Republiek. Zijn netwerk was lokaal én internationaal. Het meest opmerkelijk is zijn correspondentie met Gerard van Swieten, de persoonlijke arts van keizerin Maria Theresia van Oostenrijk. Net als De Wind hield Van Swieten zich bezig met geslachtsziekten en anatomie. In hun correspondenties is te lezen dat ze beiden de aandacht richtten op medische experimenten, waarvan ze de resultaten dan ook enthousiast met elkaar deelden. Zo bespreken ze een injectiespuit die met één hand te bedienen is en een nieuw type poeder dat het bloeden zou stelpen.¹⁰

Gerard van Swieten studeerde net als Paulus de Wind aan de Leidse Universiteit. Beiden behoorden tot de eclectische school Boerhaave. Samen met Anton de Haen, een andere leerling van Boerhaave, richtte Van Swieten later de Weense school op. Boerhaave pleitte voor een experimentele en onderzoekende houding in de geneeskunde. Zijn ideeën waren gebaseerd op de

temperamentenleer van Hippocrates. Dit houdt in dat hij meende dat het lichaam bestaat uit vier 'temperamenten', namelijk bloed, slijm, gele en zwarte gal. Een verstoring in de balans tussen deze vier substanties zou het lichaam ziek maken. Omdat Europeanen volgens deze theorie sanguinisch waren, oftewel meer bloed hadden, was aderlating vaak een methode om de vier temperamenten weer in balans te brengen. De Engelsman James Nihell stelde een nieuwe manier voor om de verhouding tussen de temperamenten te kunnen vaststellen. Door het meten van de pols zou een getrainde arts moeten kunnen vaststellen of de humeuren in evenwicht zijn. Van Swieten schreef in een brief naar de Wind dat hij niet zeker was wat hij met deze informatie moest, en dat hij het niet kon herhalen.¹¹

Ziektes op Fort Rammekens

De positie van dokter op Fort Rammekens, en later die van provisor, gaf De Wind toegang tot een zeer grote hoeveelheid gevallen van ziekte om te bestuderen en om te experimenteren. In zijn publicatie uit 1764 over de omstandigheden aan boord van de schepen onderscheidt hij twee ziekten van zeer besmettelijke aard, namelijk schurft en de Spaanse pokken, welke laatste beter bekend is als syfilis.

Kasteel Rammekens met het slavenschip de "Eenigheid".
Kopergravure door G. Bouttats naar tekening van J. Peeters z. j.
Uit *Comitatus Zelandiae*. ZA, ZG, ZI, II-907.

Schurft, schrijft De Wind, wordt vaak opgelopen aan boord van de schepen door het delen van dekens en de gesloten ruimte van het beneden-dek. Om het ongemak van de zeelieden te verhelpen, gebruikt hij een nieuwe zalf, gemaakt van

kwik, een sterk antiseptisch en desinfecterend middel. Hij beweert dit gelezen te hebben in een verhandeling over legerziekten, geschreven door Sir Pringle, een Schotse arts. De Wind was eerst erg bezorgd over overmatige speekselafscheiding maar beweert met het middel iemand te hebben genezen. Hij betoogt daarnaast ook dat patiënten die erg zijn getroffen door de schurft enkele malen per dag 'bloem van zwavel' innemen, en extra zwavel in hun wonden wrijven.¹²

Een andere vaak voorkomende ziekte, schrijft de Wind, is die van de Spaanse pokken. De Spaanse pokken, oftewel syfilis, werden gezien als een nationale schaamte. Dit is dan ook de reden waarom de Nederlanders de aandoening de Spaanse pokken noemden, terwijl ze in Engeland bekend stond als de 'Franse pokken'.¹³ Niettemin was deze geslachtsziekte een echte sluipmoordenaar, want syfilis heeft geen direct zichtbare uiterlijke kenmerken. Meestal werden zeelieden met deze ziekte in het onderruim van het schip gezet, zodat ze door de warmte de ziekte konden uitzweten. De Wind vond dit een gevaarlijke praktijk, want hij dacht dat zijn patiënten hierdoor meer kans hadden op schurft en waterzucht.¹⁴ Om deze ziekte te bestrijden gebruikte hij kennis van zijn collega Van Swieten, die beweerde syfilis te hebben genezen met een mengsel van kwikchloride en brandewijn.¹⁵

Rammekens gezien van de landzijde. Potloodtekening, gewassen in O.I. inkt door J. Bulthuis. ZA, ZG, ZI, II-924.

In 1760 kocht De Wind een kleine buitenplaats genaamd Woelgeest, net buiten Middelburg. In mei 1766 vestigde hij zich daar

permanent, maar zijn eigen toestand leek te verslechteren. Het wegblijven van het drukke leven in de stad deed hem erg goed, ook al bleef hij lijden aan artritis. Zijn gezondheid werd steeds zwakker, terwijl hij nog steeds zijn plicht als arts van de Oost-Indische Compagnie moest vervullen. In 1769 werd hij gepromoveerd tot provisor, wat betekent dat hij de leiding had over de apotheek. In december 1770 werden de schepen Woestduin en Oostcappelle, die vlak bij Rammekens lagen, getroffen door een ziekte van 'putriden aard'. Terwijl hij al behoorlijk verzwakt was door zijn eigen chronische aandoening, ving De Wind uiteindelijk ook die ziekte op en overleed hij op 4 februari 1771. De Middelburgse Courant beweerde dat De Wind was gevallen door de 'rottende koorts', in de volksmond bekend als tyfus.¹⁶

Nieuwe regels voor de artsen

Een maand later, in maart 1771, werd een nieuw instructiereglement voor het medische team van Rammekens geschreven door de Kamer van de VOC. Daarin stonden nieuwe regels over het omgaan met schepen die door ziekte waren getroffen. De Wind had zelf de schepen meerdere malen per week bezocht en was als gevolg daarvan gestorven aan de tyfus. Dit mocht niet meer voorkomen. In de nieuwe regels stond dat de eerste dokter van Rammekens niet vaker dan eens in de acht dagen aan boord van de schepen mocht gaan. Op basis van een rapport van de dokter werd er een recept uitgeschreven en gegeven aan een apotheker aan boord. Daar kwam bij dat de chirurgijns aan boord van de schepen twee maal per week een rapport moesten opstellen om dat vervolgens naar de dokter aan land te sturen. Deze logboeken werden door de dokter onder zich gehouden. Als de dokter zich niet aan deze regels hield, zou hij niet betaald worden. Deze regels waren erg strikt en staan in groot contrast met hoe De Wind omging met zijn patiënten, hij ging namelijk meerdere keren per week aan boord van de schepen.¹⁷

De eerst dokter van Rammekens moest naast de nieuwe omgangsvormen met zieken zich ook elke week om half tien melden bij het Comptoir van de Equipage van het Oostindisch Huis, een VOC-faciliteit waar schepen werden uitgerust en

gerepareerd. Als de eerste dokter niet aanwezig was, was de tweede dokter in lijn verantwoordelijk voor zijn taken. Hij zou dan ook betaald worden door de eerste dokter zelf. Als de tweede dokter capabel bleek, zou hij een promotie kunnen krijgen tot de positie van eerste dokter. Ook de aanwezige apotheker op Rammekens kon dit doen, en zou dan bevorderd worden tot provisor. Uiteindelijke namen de Heren van de Equipage de beslissing of iemand werd bevorderd of niet.¹⁸

Het hospitaal bestond maar kort

In 1775 vroeg de Kamer van Zeeland nogmaals aan de Heren XVII om een hospitaal te bouwen op Fort Rammekens. Dit werd afgewezen omdat het te duur zou zijn.¹⁹ De Kamer kocht daarom zelf een hospitaalschip, genaamd de Suzanna Helena. Aan boord van het schip waren twee artsen, twee tot vijf chirurgijns en een apotheker met assistenten. Toch werden zieken nog vaak doorgestuurd naar verschillende gasthuizen.²⁰

In de laatste twintig jaar van de achttiende eeuw werd Rammekens steeds meer erkend als een plek voor de beoefening van de medische kunst. De Gecommitteerde Raden van Zeeland begonnen Rammekens te zien als een uitstekende plek om een hospitaal op te richten. Uiteindelijk kwam het hospitaal er in 1787, samen met nog enkele andere renovaties aan het fort. De barakken werden omgebouwd tot een hospitaal met 120 bedden, een keuken en een apart slaapkamer voor de chirurgijns en hun assistenten. Aan dit plan werd nog toegevoegd de reparatie van de westelijke muur en de bouw van een dam naast het fort. Het project werd gefinancierd door de nalatenschap van de heer Steengracht, die de Raden 20.000 gulden achterliet. Om het project volledig te financieren was er nog 1900 pond Vlaams nodig, dat werd gegeven door de Raad van State.²¹

In totaal werden er vier artsen aangenomen in het hospitaal dat gebruikt werd door verschillende compagnieën en de Admiraliteit van Zeeland. Het nut van het hospitaal was helaas maar van korte duur want de WIC ging failliet in 1792 en de VOC in 1800. Daarnaast werd in 1795 Zeeland

Poort van het kasteel Rammekens. Foto door C.W. Bauer, ca. 1900. ZA, ZG, ZI, II-928.

binnengevallen door de Fransen en in 1809 door de Engelsen. Uiteindelijk kwam het fort in 1810 weer in Frans bezit en werd Rammekens door Napoleon persoonlijk bezocht. Om Zeeland te verdedigen tegen de Britten en andere buitenlandse mogendheden beval hij om Vlissingen en Fort Rammekens te versterken. In Fort Rammekens werden alle gebouwen die een makkelijk doelwit waren voor een bombardement gesloopt. Daarmee kwam er dus ook een einde aan het hospitaal op Fort Rammekens.²² Het fort werd gerenoveerd en vergroot, zodat het ook een aanval via het land zou kunnen weerstaan. Na de Franse bezetting verloor Rammekens al zijn functies. Het werd even gebruikt als opslag voor buskruit en zou in tijden van invasie dienen als communicatiecentrum, totdat Willem III Rammekens in 1867 officieel ophief als fort.²³

Noten

1. Notulen van de Gecommitteerde Raden, 22 februari 1787. Zeeuws Archief, Middelburg.
2. Sicking, Zeemacht en onmacht: maritieme politiek in de Nederlanden, 1488–1558. De Bataafsche Leeuw (1998), p. 152–3.
3. Paulus De Wind, Middelen ter bewaaring der gezondheid op d'oorlog's schepen, vol.1 (Pieter Gillissen, 1764), p. 135.
4. Roy Porter, The Cambridge illustrated history of medicine. Cambridge (2009) p. 46.
5. De Wind, Middelen ter bewaaring, Voorwoord; In Iris Bruijn, Ship's Surgeons of the Dutch East India Company: Commerce and the Progress of Medicine in the Eighteenth Century. Leiden, 2009.
6. C.M. Verkroost, De levensbeschrijving van de Zeeuwse Arts Paulus de Wind (1714–1771), door zijn zoon Samuel. Archief, Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1974, p. 11.
7. De Wind, Middelen ter bewaaring, p. 135–6.
8. Huib J. Zuidervaart, Het in 1658 opgerichte 'Theatrum Anatomicum' te Middelburg. Een medisch-wetenschappelijk & cultureel convergentiepunt in een vroege stedelijke context. Archief: mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 2009, p. 112.
9. Zuidervaart, Theatrum Anatomicum, p. 75–6.
10. Frank T. Brechka, Gerard van Swieten and his world 1700–1772. Springer Science & Business Media, 2012. p. 80.
11. Van der Korst, Een dokter van formaat: Gerard van Swieten, lijfarts van keizerin Maria Theresia, Bohn Stafleu van Loghum, 2003, voorwoord.
12. De Wind, Middelen ter bewaaring, p. 137–138.
13. B. M. Rothschild, History of Syphilis, Clinical Infectious Diseases 40, no. 10 (2005).
14. De Wind, Middelen ter bewaaring, p. 138.
15. De Wind, Middelen ter bewaaring, p. 139.
16. Verkroost, Paulus de Wind, p. 18; Middelburgse Courant, 5 februari 1771.
17. Verkroost, Paulus de Wind, p. 18; Middelburgse Courant, 5 februari 1771.
18. Instructie van de Kamer Zeeland voor de (scheeps)artsen, de 'provisieur' van het fort Rammekens, de examinatoren van de scheepsartsen en apothekers in dienst van de VOC. 1771. MS, Collectie Familie Mathias Pous-Tak van Poortvliet, Zeeuws Archief, artikelen 6,7,8,9,10.
19. Bruijn, Ships Surgeons of the Dutch East India Company, p. 94.
20. Bruijn, Ships Surgeons of the Dutch East India Company, p. 95.
21. Notulen van de Gecommitteerde Raden, 22 februari 1787, Zeeuws Archief, Middelburg.
22. Karl Kiem, Die Baugeschichte der Festung Rammekens bei Vlissingen, PhD diss., Technische Universität Berlin, Berlijn, 1982, p. 89.
23. Staatsblad der Vereenigde Nederlanden: opgerigt bij besluit van zijne Koninklijke Hoogheid den Heere Prinse van Oranje-Nassau, soeverein vorst der Vereenigde Nederlanden enz, Vol. 52, Den Haag (1867), p. 32.